

Wachten op oorlog

Wachten op oorlog

*De Franse literaire wereld onder de
dreiging van het fascisme*

Rob Luckerhof

WALBURGERS

Omslagbeeld: Stephen Vincent Benét, Sylvia Beach en een onbekende vrouw voor Shakespeare and Company, Parijs, 1921

Ontwerp omslag: BVDT – Bart van den Tooren

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 810 5

e-ISBN 978 94 6249 811 2

NUR 320

© 2022 R. Luckerhof en Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Walburg Pers.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
-----------	---

Deel I Dienstbaarheid en devotie

1. De boekverkopers van Odéonia	15
2. Potassons en expats	25
3. Een cultuurcentrum	49
4. De vriendschap met James Joyce	65
5. Boekverkopers in crisis	81

Deel II Het kantelpunt

Inleiding	95
1. De opkomst van André Malraux	97
2. De flirts van Du Perron	107
3. De 'belijdenis' van Gide	127
4. De politisering van Franse schrijvers	139
5. De marketing van Malraux	155
6. Het morele dilemma van Du Perron	165

Deel III De stroomversnelling

1. Gide als politiek activist	181
2. Du Perron en de straatrevolutie	189
3. Het avontuurlijke leven van Malraux	193
4. Het communistische Schrijverscongres in Moskou	201
5. Nieuw literair werk en politieke actie	209

Deel IV Het Congres

1. Voorbereidingen	225
2. Du Perron en de Nederlandse delegatie	229
3. Verdediging van de cultuur	233
4. Propaganda	237
5. Een congres in crisis	247
6. Resultaten en naspel	253
Epiloog	261
Noten	269
Literatuur	281
Register	285

Voor Faminda

Inleiding

Amsterdam, 1978. In gesprek met Jacques de Kadt

‘Maar denkt u dan dat Du Perron er vooraf een vermoeden van had waar het Schrijverscongres op uit zou draaien?’ vroeg ik. Om deze vraag ging het voor mij eigenlijk, maar Jacques de Kadt scheen het niet eens te horen. Hij had een van de sigaren opgestoken die ik voor het interview had meegenomen en was, langs mij heen starend, begonnen aan een lang verhaal over de Parijse Conferentie van de Vierde Internationale. Voor hemzelf kennelijk een heel wat belangrijker onderwerp dan het Schrijverscongres, dat hij met enkele woorden leek te willen afdoen. Ik knikte hem zo nu en dan toe en veinsde daarmee de nodige belangstelling voor zijn nieuwe verhaal. Dit was nu precies de situatie waarvoor ik gevreesd had.

In 1978 had ik een jaar lang het werk van de schrijver Du Perron bestudeerd, in de verwachting de ultieme casus te hebben gevonden voor een afstudeerscriptie over de politisering van Europese literaire schrijvers in de jaren twintig en dertig. Du Perron stond daarin voor mij centraal, niet zozeer vanwege zijn politieke denkbeelden, maar meer omdat hij zo’n mooi voorbeeld was van een in wezen negentiende-eeuwse intellectueel die bevangen werd door de dagelijkse actualiteit en door het gevoel te moeten kiezen voor een politiek engagement. Geleidelijk was ik echter verstrikt geraakt in een almaar uitdijend verhaal over de politisering van de Franse schrijvers en intellectuelen in het begin van de jaren dertig. Uiteindelijk had mijn begeleider Johan Goudsblom mij op het spoor van een ‘klein verhaal’ gezet: het Internationaal Schrijverscongres ter Verdediging van de Cultuur te Parijs in 1935.

De schriftelijke vragen die ik De Kadt een maand tevoren over de politieke betekenis van Du Perron had toegestuurd, waren door die switch al bijna gedateerd toen ik een vriendelijk briefje van hem ontving met de uitnodiging voor een persoonlijk gesprek ‘om de wederzijdse meningen aan elkaar te toetsen’. Weinig politiek geschoold als ik was, zag ik nogal tegen een dergelijk onderhoud op. Het zat er bovendien niet in dat hij mijn nieuwsgierigheid naar de finesses van

het congres zou kunnen bevredigen. Hij was er zelf niet bij geweest en had er in zijn memoires nauwelijks aandacht aan besteed.

De Kadet keek mij met een onderzoekende blik aan. Ik had hem zojuist gevraagd of hij Du Perron en Ter Braak als 'politiek naïef' zou typeren. Het leek alsof hij in de gaten kreeg dat ik het echt alleen over Du Perron en Ter Braak wilde hebben, en niet over zijn tijdschrift *De Nieuwe Kern* of de Onafhankelijke Socialistische Partij. 'Ter Braak heeft nooit iets van politieke verhoudingen begrepen,' zei hij. *De Pantserkrant* bijvoorbeeld, zijn toneeltekst tegen de wapenfabrikanten, was eigenlijk 'spielei' geweest, 'ronduit onbenullig'. De 'politicus zonder partij' was in feite een 'politicus zonder politiek'. Zo had hij Menno ter Braak in de jaren dertig al getypeerd. Natuurlijk waren Ter Braaks consequente antifascistische houding en geschriften zeer te prijzen, vervolgde hij. 'Maar die comités van waakzaamheid... waakzaam tegen wie en voor welke club? Ter Braak zag de communistische valstrik pas in toen het comité zijn resolutie tegen het Stalin-Hitlerpact niet aanvaardde en zonder hem verder ging. Een paar brochures en lezingen, wat had waakzaamheid politiek gezien nu eigenlijk voorgesteld?'

Zijn stem werd plotseling zachter, bijna vriendelijk: 'Du Perron ja, die was politiek gevoeliger geweest, beter geschoold ook door zijn gids Malraux. Hoewel ook hij niets had geweten van wat er in de jaren dertig in de Sovjet-Unie gebeurde. Een breed front tegen het nationaalsocialisme? D'accord, maar dan zonder communisten. Dan hadden ze ook mij op hun weg gevonden!'

De Kadet liet een stilte vallen. Ik maakte er gebruik van door te informeren naar het 'Stalin-project'. In 1939 werkten De Kadet en Du Perron samen aan een vertaling van Boris Souvarines kritische studie *Staline, aperçu du bolchévisme* (1935). Du Perron had al vroeg de kwaliteiten van De Kadet herkend. Na lezing van *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* (1939) waren Ter Braak en Du Perron het erover eens dat Jacques de Kadet hún politicus was en hadden ze hem hun plannen voor een nieuw tijdschrift voorgelegd. Door financiële redenen kwam dat project bij de beoogde uitgever Emanuel Querido niet van de grond. Querido had Du Perron vervolgens wel verzocht om *Staline* in verkorte versie te vertalen en hierbij als voorwaarde gesteld dat De Kadet die verkortingen zou aanbrenge. De vertaling zou in mei 1940

verschijnen en telde 474 bladzijden. Thuis had ik mijn totaal vergeelde antiquarische exemplaar doorgebladerd en gezien dat Souvarine nog in maart 1940 een nawoord schreef.

De vertaling moet voor Du Perron een enorme opgave en haastklus zijn geweest, achternagezeten door het tumult van de tijd. In de kringen van het Franse Volksfront was in 1935 met afkeuring gereageerd op de oorspronkelijke publicatie van *Staline*, vertelde De Kadt. Ik bedacht dat ook Malraux het boek tegenover Du Perron als een 'slechte daad' had getypeerd. Zou André Malraux een veel zwaarder aandeel in de regie van het Schrijverscongres hebben gehad dan ik vermoedde?

Terwijl De Kadt een verhaal over het belang van de Noorse Arbeiderspartij in die jaren inzette, wist ik nu welhaast zeker niets nieuws over de achtergronden van dat Schrijverscongres van hem te zullen horen. Op zijn politieke inzichten in het fascisme en het communisme viel weinig af te dingen. Als geen ander in Nederland had hij van meet af aan de terreur in het stalinisme onderkend. De Kadt had kennelijk nooit enig moment van vertwijfeling gekend en was door de loop van de geschiedenis in het gelijk gesteld. Maar zou hij wel inzien hoe psychisch drukkend de niet-aflatende dwang tot partijkeuze voor Du Perron geweest moet zijn? Had De Kadt hier enige affiniteit mee?

Hij had mijn vraag over de regie van het Schrijverscongres afgedaan met de opmerking 'typisch een van die vele mantelorganisaties van Willi Münzenberg'. Het lag gecompliceerder, wist ik al uit mijn literatuuronderzoek. Bovendien was zich in dat congres voor mij een psychologisch drama van de hoogste orde aan het ontvouwen. Oorspronkelijk op zoek naar de sociologische betekenis van het werk van Du Perron, was ik meer en meer gestuit op het persoonlijke en morele dilemma dat het probleem van het collectivisme, als tegenhanger van het individualisme, voor de schrijver gevormd had. Met het congres misschien wel als hoogtepunt en sluitstuk.

Haarlem, 2022

Destijds was mijn belangstelling uitsluitend gericht geweest op de intriges rond het congres en de positie van Du Perron en Ter Braak

daarin. Het verhaal bleef me altijd bezighouden. Door een 'bijvangst' van het onderzoek voor mijn boek over de Italiaanse schrijver Italo Svevo en zijn vriendschap met James Joyce raakte ik opnieuw betrokken bij de periode van het interbellum in Parijs. Joyce had er met behulp van zijn literaire netwerk in 1926 een internationale doorbraak van Svevo weten te realiseren. Bij toeval stuitte ik op de sleutelrol die de Parijse boekverkoper Sylvia Beach als eerste uitgever van zijn roman *Ulysses* gespeeld had. Nader onderzoek maakte duidelijk dat Beach en haar vriendin Adrienne Monnier met hun twee relatief kleine boekhandels in de jaren twintig een ware cultuurtempel hadden weten op te bouwen. Bevlogen en onbaatzuchtige boekverkopers, die een belangrijke stempel hadden gedrukt op het culturele leven in het swingende Parijs en in het huidige vakjargon als 'lokale helden' zouden worden getypeerd. Ik was niet alleen benieuwd naar hoe zij dat voor elkaar hadden gekregen, maar ook naar hun positie in de jaren dertig, toen het grote politieke debat onder Franse schrijvers losbrak.

De kern van dit boek gaat over de transitie van het 'magische' cultuurcentrum Parijs van de jaren twintig, met de invasie van Amerikaanse expats, de 'lost generation', de avant-gardestromingen in de kunst en het modernisme in de literatuur, naar de politisering van de Franse intellectuelen in het begin van de jaren dertig, met de dwang tot een politieke keuze voor het communisme of fascisme onder de dreiging van een mogelijk nieuwe oorlog.

Het verhaal wordt verteld aan de hand van de persoonsgeschiedenissen van vijf hoofdpersonen: de boekverkopers Sylvia Beach en Adrienne Monnier in het eerste deel, en de schrijvers André Malraux, Eddy du Perron en André Gide in deel twee en drie, met als hoogtepunt en afsluiting het Internationaal Schrijverscongres ter Verdediging van de Cultuur dat als een onthullend drama in de politisering kan worden beschouwd.

Deel I

Dienstbaarheid en devotie

*Waar je de rest van je leven ook naartoe gaat, als je zo gelukkig bent geweest
om in Parijs te hebben gewoond toen je jong was, dan blijft die stad bij je.*

Parijs is altijd een feest.

– Ernest Hemingway